

Počátky industrializace na Žďársku ve světle nových výzkumů

Josef Porsch

Následující stať vznikla v rámci komplexního výzkumu industrializace za socialismu na Žďársku, který započal v roce 2001. Výzkum je součástí evropského projektu FOROST (*Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa*), který se pod supervizí mnichovské univerzity odehrává současně také v Bulharsku, Jugoslávii, Polsku, Estonsku, Rusku a na Slovensku. Projekt je zaměřen především na zkoumání kultury všedního dne v době socialismu a na každodenní praktiky a strategie v socialistických zemích a jejich dopad na transformaci společnosti. Cílem je dosáhnout na tomto poli srovnatelných výsledků – tedy nejen se dozvědět něco více o tématu v dané zemi, ale pokusit se určit obecné zákonitosti vývoje socialismu celkově.

Metodologie výzkumu je primárně etnologická s přesahy do historie, psychologie, demografie a dalších tzv. společenských věd. Spočívá nejen ve přímém dotazování pamětníků na vybrané okruhy otázek a na jejich životní příběh (*life story*, tedy jejich vidění zarámování svého života do společenské reality),¹ ale i v podrobném studiu pramenů v archívech a knihovnách. Podobný výzkum – ať už co do komplexnosti nebo pokud jde o téma každodennosti za socialismu – nebyl dosud v České republice prováděn a představuje důležitý krok i pro pochopení směru, kam se ubírá současná česká společnost i jednotlivci.

Následující řádky budou zaměřeny na popis počátků industrializace na Žďársku, zejména pak ve Žďáru samotném, kde na přelomu padesátých let 20. století vznikl velký slévárenský a strojírenský podnik Žďas, který dodnes rozhodující měrou ovlivňuje dění v regionu. Budeme se zabývat situací po válce, která ve městě s převážně zemědělskou výrobou nebyla nikterak uspokojivá, a také tím, jak vlastně došlo k rozhodujícímu obratu, který vývoj Žďárska změnil. Jde o velmi důležitý dějinný bod, bez něhož nelze plně pochopit souvislosti vývoje města a regionu. V mém podání však nepůjde jen o obecně historický popis, zahrnul jsem do něj i etnografický rozměr – rozhovory s pamětníky ve Žďáru nad Sázavou. Již zmíněná metoda „*between the archives and the field*“² se mi pro etnografický výzkum socialismu jeví jako nejspokojivější. A to hned z několika důvodů: za prvé, poskytuje pestřejší, mnohostrannější pohled na realitu společnosti než oficiální ideologie, protože je komplexnější a zohledňuje jak oficiální rovinu, tak rovinu subjektivní, „neoficiální“; za druhé poskytuje osobnější pohled na dobu socialismu; v neposlední řadě umožňuje rozkrýt hlubinné souvislosti, které by jinak byly například při sociologickém nebo historickém zpracování naším očím neviditelné.

Město Žďár nad Sázavou nebylo vybráno náhodně. Jedná se o dobrý modelový příklad socialistické řízené industrializace

¹ Jde o metody biografickou, metodu řízeného rozhovoru a o výzkum kolektivní paměti.

² Roth, K.: *From the Study of „Folk Culture“ to the Study of (Socialist) „Everyday Culture“: An Undesired Transition?* Plenary paper presented at the conference of the International Association for Southeast European Anthropology, Sofia, September 14–17, 2000, s. 5.

a kolektivizace. A to zvláště proto, že Žďas vznikl doslova „na zelené louce“. V předchozích desetiletích a stoletích sice na Žďársku existovala hutní tradice, ale koncem 19. století úplně zanikla. Po vzniku Žďasu vyrostla velmi rychle z malého provinčního sídla (s něco málo přes čtyři tisíce obyvateli) velká městská aglomerace o více než dvaceti tisících obyvatelích. Továrna ovlivnila původně chudé zemědělské město natolik, že to, co se tu odehrálo, byla vlastně tvorba „nové“ (nebo modifikované) lokální kultury, založené na socialistickém plánování a výstavbě. Vývoj města a života jeho obyvatel nelze od té doby pojednávat bez souvislosti s vývojem Žďasu. Ve Žďáru nad Sázavou totiž došlo nejen k ekonomickému, kulturnímu a organizačnímu přerodu, ale i k přeměně sociálních vztahů, které se věnují v samostatné studii.

1. Situace v regionu a městě po druhé světové válce

Příčiny vzniku velkých průmyslových podniků, které změnilo od základu město Žďár nad Sázavou i celý kraj, je třeba hledat v širších souvislostech. Zdá se mi, že ačkoli některé jevy předurčují poválečnou situaci na Žďársku již před druhou světovou válkou i dříve, je jejich hlavní těžiště třeba hledat až po událostech v roce 1945.

Léta po válce nebyla pro již tak chudý kraj vůbec lehká – špatná zásobovací situace, válečné škody, epidemie tuberkulózy, katastrofální sucho v roce 1947 a další události jen podpořily tíživou atmosféru, která tu panovala. V podstatě až do roku 1948 bylo Žďársko (pokud jde o průmysl) ve stavu velmi podobném situaci před válkou. Lidé jen velmi nesnadno nalézali práci, kterou by si

přivydělali, nebo práci jiného druhu než v zemědělství. Situace vedla k návratu podomácké výroby, která se tu ukázala jako adaptivní již před válkou. Jednalo se zejména o síťování (punčochy, šály, ubrusy ad.). Materiál zajišťoval tradičně faktor, který také od lidí odebíral hotové výrobky; jemu připadla velká část zisku. Výrobci byli placeni velmi špatně. Jedna pamětnice říká o tehdejší situaci: „(...) zaměstnávali se tady převážně se ševci. Ti tady ti Zeleného, měli fabriku, to bylo na té ulici tam a potom i z dědin chodili sem lidi, že nosili zboží hotový do těhle obuvnických podniků a pak tady byl ten lihovar, dole byli ti Frýbovi pila a mlejn, tak kde lidé mohli jako dělat, byla tady lnářská škola (...) Tak tam, tam se vozil ten len na tření. Byly tady cihelny, byla horní a dolní cihelna, jirchárna, sodovkárna. A jinak malý hospodáři. Abych nezapomněla, byl tady Amylon – tam se vyráběl ten brusucukr, jestli ho pamatujete, mejdlíčka se tomu dneska říká. (...) Krutě se dělalo, páč... nebylo to žádný bohatství. Tady bylo jen pár bohatých lidí. To byli ti majetníci co měli jako ty fabričky, jinak hospodáři potom co měli více.“³ Ani v zemědělství, tolik důležitém pro zdejší kraj, se mnoho nezměnilo. Nastalo sice znárodnování půdy, ale to se zpočátku dotklo pouze největších velkostatků. Jednotná zemědělská družstva (JZD) byla dosud „v plenkách“. Lidé hledali zaměstnání ve velkých městech okresu nebo odchodem úplně jinam.

Po válce existovalo ve Žďáru nad Sázavou i několik průmyslových podniků: znárodněná továrna na obuv Hynka Trojánka a cihelna dědiců Karla Löwa (obě poškozené válkou, nicméně výrobu se podařilo obnovit), soukromá továrna na obuv V. a B. Zelených, továrna na kovové zboží Františka Špilara a továrna na kovové zboží Jaro J. Rouska. Všechny

³ Rozhovor č. 4 – J. Š., rozhovor vedl Josef Porsch 21. 8. 2001.

však měly v letech bezprostředně po válce problémy s nedostatkem surovin, výpadky elektrické energie a nemohly samozřejmě zaměstnat příliš lidí.

Okres Nové Město na Moravě, kam Žďár spadal, spravoval po válce Okresní národní výbor (ONV) složený ze zástupců čtyř povolených politických stran.⁴ Ve volbách v roce 1946 zvítězila ve Žďáru Lidová strana se 784 hlasy, následovala Komunistická strana Československa (KSČ) se 753 hlasy, dále pak Národně sociální strana (637 hlasů) a Sociálně demokratická strana (207 hlasů). Pozoruhodné je, nakolik vyvážené počty jsou a že nevíteží KSČ, jako tomu bylo v jiných oblastech republiky.⁵ Později vládnoucí KSČ kraj charakterizovala jako „převážně zemědělský konzervativní“⁶ (dobově signifikantní je spojení těchto dvou přídavných jmen), což byla patrně jedna ze skrytých příčin, které vedly k rozhodnutí vystavět tu Žďas. Lidé, se kterými jsem o tom mluvil, to vysvětlují tím, že „okres Žďár je vlastně okres vesnic“ a že lidovci tu měli navrch vždycky vzhledem k religiozitě obyvatelstva.⁷

V roce 1946, poté, co byl zvolen předsedou vlády, vyhlásil Klement Gottwald tzv. Budovatelský program třetí vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Na jeho základě přijal ONV v Novém Městě na Moravě tzv. pracovní plán, který upravoval myšlenky programu vlády do

podmínek Žďárska. Zpočátku se však o průmyslu vůbec neuvažovalo. Záměrem bylo spíše vytvořit z regionu rekreační oblast, ale nedostávaly se potřebné finanční prostředky. Úředníci z ONV požadovali, aby vláda věnovala Žďársku větší pozornost. Brzy se tak začalo jednat o záměru vybudovat v regionu větší průmyslový podnik. Tradičním řemeslem ve Žďáru bylo obuvnictví, proto se snahy soustředily na vybudování velkého kožedělného závodu. Jednání s vedením firmy Dekva však nebylo úspěšné. (Dekvě byla podřízena mj. továrna H. Trojánka.) Důvody neúspěchu byly vždy obdobné: podniky požadovaly zajištění provozních místností a bytů pro zaměstnance. A ty město poskytnout nemohlo.

Zaměstnanci ONV se ale své snahy zajistit pracovní příležitosti v okrese nevzdávali. Už v říjnu 1947 začali poukazovat na velké místní zdroje surovin, které by byly schopné zásobovat celou řadu nově vybudovaných průmyslových podniků. Jednalo se tehdy například o rafinérii lihu, tkalcovnu lnu, o dřevozpracující průmyslový závod, o závody na zpracování lesních plodů, výrobu předmětů ze slámy, umělých květin, krajek ad. V neposlední řadě se také poprvé jednalo o možnosti výstavby filiálky Brněnských slévárenských a strojírenských závodů ve Žďáru (oficiální

⁴ Zajímavé je, že se tehdejšímu ONV říkalo „učitelský“, protože do něj jednotlivé politické strany delegovaly učitele, a že tento fenomén velmi zajímavě reflektují informátoři (Rozhovor č. 28 a 29).

⁵ Vlastně v celém soudním okrese Žďár i v politickém okrese Nové Město na Moravě dostali víc hlasů lidovci než komunisté.

⁶ Konzbul, J. (ed.): *Budování socialismu na Žďársku*. Blok Brno 1975, s. 42. Tato publikace už svým názvem (*Budování socialismu na Žďársku*) napovídá, že v očích KSČ byla závazným počínáním historie a pohledu na realitu oblasti.

⁷ Rozhovor č. 29 – Z. B., rozhovor vedl Josef Porsch 4. 11. 2001. Podle posledního sčítání lidu je Žďársko co do počtu lidí věřících, tj. sdružených v nějaké církvi, druhým (po Zlínsku) krajem v republice. Je také jedním ze šesti okresů, kde počet věřících přesahuje padesát procent.

historie později toto jednání vůbec nezmiňuje). Krátkým úspěchem ve Žďáru byl vznik tkalcovny Františka Fajkse, která – ač prosperovala – byla v roce 1948 zlikvidována a tkalcovské stavy skončily ve šrotu.⁸ Pro naši snahu lépe poznat tehdejší atmosféru je pozoruhodné zaměření navrhovaných podniků i rozhodnutí vybudovat závod využívající především velké množství pracovní síly na Žďársku. S tím ale představy obyvatel Žďáru původně vůbec nepočítaly.

2. Rok 1948: Počátek změn

Únorový převrat, kdy se dostala k moci KSČ, znamenal pro Žďársko obrat. Už první pětiletý plán národního hospodářství kladl důraz především na těžký průmysl, který podle rétoriky KSČ „*naproti předimenzovanému lehkému průmyslu dosud zaostával.*“⁹ Programová industrializace měla zasáhnout hlavně kraje dosud bez průmyslu (zejména jižní Čechy a Žďársko). Informátoři to reflektují dodnes: „*Vědělo se, že Vysočině se muselo pomoci – a Žďas byl tou pomocí.*“¹⁰

Konečnému rozhodnutí umístit podnik do Žďáru (v jednání byla i jiná města na Vysočině) však předcházely dosud uspokojivě nerozpletené události. Velmi zajímavá je interpretace informátorů, kteří počátky Žďasu pamatují: dva z těch, s nimiž jsem měl možnost hovořit, se dokonce ucházejí o to, že mají zásluhu na výběru právě Žďáru nad Sázavou. Stanislav Růžička v úvodu reprezentativní publikace *Cesta k pramenům*, vydané jako reflexe 45 let vývoje Žďasu,

klade důraz na to, že „*teprve příští generace získají patřičný odstup a (...) najdou i reálný pohled na vznik Žďasu.*“¹¹ Proč? Oficiální dějiny nejenže nezmiňují jednání o vybudování podniku již v říjnu 1947, ale vykládají následné rozhodnutí prvotně jako záměr KSČ. Proti této verzi stojí publikované vyprávění Jiřího Pospíšila, tehdejšího zaměstnance ONV Žďár, podle kterého podal uvedený návrh na průmyslovou injekci okresu právě on.¹² Vláda sice svým rozhodnutím vydala souhlas s vybudováním průmyslového podniku, ale neurčila druh výroby. Brněnské slévárny však – jak víme – hledaly místo, kam by umístily svou pobočku. Písemný projekt nového závodu předložily ONV již v květnu 1947. Adepty byla města Velké Meziříčí, Zastávka u Brna a Žďár. Volba nakonec padla na poslední jmenované.

Žďár vyhovoval svou polohou relativně poblíž zdrojů surovin (zvláště Ostravsko-Karvinsko, místní ruda se nevyužívala). Výhodou byla i budovaná železnice Praha – Havlíčkův Brod – Brno a plánovaná dálnice Plzeň – Ostrava (tím by se zlepšily dopravní možnosti, které sto let předtím zapříčinily zánik železářské výroby v oblasti). Žďár poskytoval i prostor pro stavbu bytů a nádrží na vodu, vyskytoval se tu slévárenský písek a v neposlední řadě tu byl dostatek levné pracovní síly.

O svém záměru vybudovat ve městě průmyslový závod (se třemi sty zaměstnanci) informovaly Brněnské strojírny Městský národní výbor (MNV) ve Žďáru

⁸ Pospíšil, J.: Hospodářské a politické podmínky Žďárska. In: *Cesty k pramenům, Žďas Žďár nad Sázavou 1996*, s. 15.

⁹ Konzbul, J. (ed.): *Budování ...c.d.*, s. 59.

¹⁰ Rozhovor č. 26 – p. R., rozhovor vedl Josef Porsch 2. 11. 2001.

¹¹ Růžička, S. (ed.): *Cesta...c.d.*, s. 1.

¹² A to s podporou Krajského národního výboru (KNV) v Jihlavě a Státního plánovacího úřadu v Praze. Pospíšil, J.: *Hospodářské... c.d.*, s. 14–15.

při jednání 10. října 1947 a posléze dopisem 22. listopadu 1947. Ten nabídku přijal. „*Návrh však nevezšel z řad KSČ, ale ČSL,*“ píše Jiří Pospíšil a uvádí citát předsedy KNV v Jihlavě Sedláka: „*U zrodu investice Žďas jsme nebyli.*“¹³ Pro následné centrální rozhodnutí vybudovat velký metalurgický a strojírenský podnik ve Žďáru nad Sázavou nemotivovala vládu jen snaha pomoci chudým oblastem, totiž že „*oživí náš kraj a poskytne našemu lidu větší skývu chleba,*“¹⁴ ale také politické důvody: „*Po únoru 1948 se naše mladá lidově demokratická republika ocitla pod těžkým tlakem hospodářského embarga ze strany západních velmocí; hrozilo i zvýšené nebezpečí nového válečného konfliktu.*“¹⁵ Tváří v tvář tomuto „dobovému nastavení“ dalo 12. března 1948 ministerstvo československého průmyslu souhlas s výstavbou slévárenského podniku ve městě Žďár. Současně probíhaly přípravy na stavbu továrny na obuv firmy Dekva; ONV ještě ve své zprávě ze dne 25. března 1948 nevyklučoval výstavbu obou.

Schválil též stavbu dalších menších továren ve Žďáru (prýmkárny, továrny

na obuv) a počítal také s rozšířením stávajících podniků ve městě (Špillarovy továrny na kovové zboží [v Zámku Žďár], továrny B. a V. Veselých, Rouskovy továrny na kovové a rybářské náčiní ad.). Sami autoři považovali tento plán za maximalistický¹⁶ a počítali s tím, že jej vláda seškrtá. A opravdu: „*tento plán nebyl úplně v souladu s celkovou linií výstavby především těžkého a strojírenského průmyslu, jak jej předpokládal ÚV KSČ a vláda.*“¹⁷ Ještě v polovině roku 1948 situace nasvědčovala tomu, že alespoň některé plánované stavby budou realizovány. Ve Žďáru se v únoru jednalo o přeložení závodu na stuhy a prýmký z Krnova, stavba se ale nikdy neuskutečnila. Stejně tak byl v červnu dokonce položen základní kámen a začaly se kopat základy již zmíněného podniku Dekva.¹⁸ Přesto měl být plán výstavby průmyslu v budoucnosti co do objemu překročen, protože „*některé plánované objekty byly vybudovány v daleko větších rozměrech, než se původně předpokládalo. To platí především o Žďárských strojárnách a slévárnách.*“¹⁹

Pro lepší pochopení kontextu je třeba

¹³ Tamtéž, s. 15.

¹⁴ 2. ledna 1949. Obecní kronika Žďár nad Sázavou 1947–1973, s. 46.

¹⁵ Kolektiv autorů: Okresní... c.d. s.6. Slo tehdy o nátlak Sovětského svazu. Tehdejší interpretace KSČ byla tendenční: „*Je přirozené, že vláda obrátila pozornost na chudé a zaostalé kraje.*“ Andriš, J.: *Historie n.p. Žďárské strojárny a slévárny a jeho socialistická výstavba. Závěrečná písemná práce VUML ve Žďáru nad Sázavou 1978, s. 2.* Anebo: „*Vysočina byla dlouho opomíjena. Pak přišla historická spravedlnost.*“ (25 let národního podniku Žďárské strojárny a slévárny.) V roce 1947 zřízena komise pro pomoc hospodářsky slabým krajům a jmenovitě určila kraje pro tuto akci. Vysočina byla určena pro kovoprůmysl. (Zpráva o umístění SBS závodu 11 ve Městě Žďáru. Výroční zpráva o výstavbě. Spojené strojárny a slévárny Bohumíra Šmerala n.p. Brno 1. 1. 1950).

¹⁶ Více o tomto plánu v pojetí KSČ srv. Konzbul, J. (ed.): Budování... c. d., s. 59–61.

¹⁷ Tamtéž, s. 61.

¹⁸ Až v březnu 1949 bylo rozhodnuto, že se podnik stavět nebude. Podrobnosti srv. Kolektiv autorů: Okresní... c. d., s.6.

¹⁹ Konzbul, J. (ed.): Budování ...c. d., s. 61. Je třeba říci, že odezvu tohoto názoru – vybudovat jeden obrovský slévárenský a strojírenský podnik namísto několika menších s jiným zaměřením vidíme i v nedávno přepsaných dějinách Žďáru nad Sázavou: „*Od počátku roku 1949 bylo zřejmé, že jedinou cestou k rozvoji (...) je vybudování většího investičního celku – slévárny a strojárny.*“

připomenout, že Žďár byl tehdy jen zemědělským maloměstem s vesnickými staveními a něco přes čtyři tisíce obyvateli a výstavba velké továrny vzbuzovala mohutnou pozornost i svým dokonalým kontrastem se stávající realitou. Když se začalo uvažovat o stavbě, „bylo přitom slyšet různé názory lidí, někteří nadávali, někteří to vítali.“²⁰ Dnes pamětníci hodnotí vybudování Žďasu velmi pozitivně: bylo to „od Boha“²¹, „až neskutečné,“²² městu „vytrhl – jak se říká – tm z paty.“²³ Postupem času u většiny lidí pocit hrdosti na továrnu převládá: „No my jsme byli hrdý, že děláme ve Žďasu... To byl tady nejlepší podnik, my jsme si toho považovali.“²⁴

Žďas byl sám o sobě nejviditelnějším představitelem plánovité změny zemědělského kraje na průmyslový. Původně zemědělské Žďársko bylo industrializováno velmi rychle. V roce 1930 pracovalo v zemědělství 56 % obyvatelstva a jen 12% v průmyslu. V roce 1963 už byl poměr zcela jiný: 50 % v průmyslu a 26 % v zemědělství.

Vše bylo samozřejmě se vším provázáno. Od 1. ledna 1949 vstoupilo v platnost nové správní uspořádání ČSR a Žďár se stal sídlem nového okresu Jihomoravského kraje s krajským městem Jihlavou. Správní uspořádání, které tímto aktem bylo zrušeno, platilo v podstatě od zrušení roboty v polovině 19. století. Svým charakterem mělo „odpovídat ekonomické

ko-politickým potřebám socialistické společnosti. V důsledku výstavby největšího průmyslového závodu na Žďársku (...) se počítalo s přírůstkem počtu obyvatelstva a především příslušníků dělnické třídy ve Žďáru nad Sázavou a s tím, že se Žďár změnil nejen v hospodářské, nýbrž také v politické, sociální a kulturní centrum širokého okolí.“²⁵ Proto sem bylo přeneseno z Nového Města na Moravě nejen sídlo ONV, ale i dalších organizací s okresní působností, např. okresní výbor KSČ ad. Nový okres zahrnoval 97 obcí s 38 300 obyvateli. Také patrně následkem této skutečnosti byla v červenci 1949 spojena města Žďár a Zámek Žďár pod společným názvem Žďár nad Sázavou (od 12. dubna 1950).

Při další správní reformě v roce 1960 se Žďárský okres podstatně zvětšil sloučením s okresem Velké Meziříčí, Bystřice pod Pernštejnem a Velká Bíteš a stal se jedním z největších v republice (v té době 263 obcí, 1 672 km², 108 000 obyvatel).²⁶ Vznikla tak nová správní jednotka, jejíž hranice poprvé překročily původní horáckou oblast. Pro Žďársko a Žďár znamenala tato změna další výhody. Městský kronikář to v té době vystihuje velmi přesně: „V současné době nelze ani dost dobře docenit, jak velkým přínosem je nový okres pro Žďár.“²⁷

Vlastní stavba hal Žďasu započala 18. července 1949. „Nástup ke stavbě byl nejen slavnostní, ale i pln radostného nadšení

²⁰ Jirout, J.: Tak to bylo. In: *Cesta k pramenům*. Žďas Žďár nad Sázavou, 1996, s. 28.

²¹ Rozhovor č. 6 – K. Ch., rozhovor vedl Josef Porsch 21. 8. 2001.

²² Rozhovor č. 4 – J. Š., rozhovor vedl Josef Porsch 21. 8. 2001.

²³ Rozhovor č. 4 – J. Š., rozhovor vedl Josef Porsch 21. 8. 2001.

²⁴ Rozhovor č. 8 – M. B., rozhovor vedl Josef Porsch 22. 8. 2001.

²⁵ Konzbul, J. (ed.): *Budování... c. d.*, s. 103. Administrativní změny se staly zdrojem averze zrušených okresních sídel vůči Žďáru nad Sázavou, která je pocíťována dodnes a odráží se i ve výpovědích pamětníků. Zmiňuje se o tom například Obecní kronika (s. 171, 182 ad.) i pamětníci.

²⁶ Podle posledního sčítání lidu (v roce 2001) měl okres Žďár nad Sázavou 196 obcí a 125 590 obyvatel. Nejvíce obyvatel z nově vzniklého kraje Vysočina žije právě v okrese Žďár nad Sázavou (24 %). Available at: www.czso.cz [2. 4. 2002].

a energie," oznamuje leták ke 20. výročí vzniku podniku. „Všichni občané Žďáru i celého okolí si uvědomovali, jakým přínosem pro město i celou Vysočinu nový závod bude.“ Do poloviny roku 1951 byla dokončena slévárenská hala. Za zpěvu Písně práce proběhla 27. srpna 1951 první slavnostní tavba, při níž byl za přítomnosti ministra těžkého strojírenství Gustava Klimenta slavnostně odlit tradiční zvon. Výroba – „předzvěst šťastné budoucnosti“²⁸ – byla zahájena. Začátkem roku 1953 se začalo vyrábět i ve strojírenské části. V době svého největšího rozmachu zaměstnával podnik přes šest tisíc zaměstnanců.²⁹

Změny, které Žďas přinesl, byly natolik pronikavé, že podstatnou měrou ovlivnily vzhled města, jeho postavení, podobu krajiny a hlavně život jeho obyvatel. Podnik brzy získal ekonomickou nadváhu, řídil správní i společenské instituce, určoval rozhodujícím způsobem život nově příšlých dělníků i původních obyvatel Žďáru. Díky tomu proběhl ve městě v prvních desetiletích po druhé světové válce společenský „tavicí kotlík“ se vším, co jej provází. Nepochopíme-li tedy hlavní příčiny těchto změn, nepochopíme ani změnu samu.

Literatura

- 25 let národního podniku Žďárské strojírnny a slévárny. Žďas 1976.
- Andrš, J.: *Historie n.p. Žďárské strojírnny a slévárny a jeho socialistická výstavba*. Závěrečná písemná práce VUML ve Žďáru nad Sázavou, 1978.
- Jirout, J.: Tak to bylo. In: *Cesta k pramenům, Žďas Žďár nad Sázavou 1996*, s. 28–32.
- Kolektiv autorů: *Okresní město Žďár nad Sázavou zdraví 35. výročí osvobození ČSSR Sovětskou armádou*. ONV Žďár nad Sázavou, 1972.
- Konzbul, J. (ed.): *Budování socialismu na Žďársku*. Blok Brno 1975.
- Obecní kronika Žďár nad Sázavou 1947–1973*.
- Pospíšil, J.: Hospodářské a politické podmínky Žďárka. In: *Cesta k pramenům, Žďas Žďár nad Sázavou 1996*, s. 14–15.
- Roth, K.: *From the Study of „Folk Culture“ to the Study of (Socialist) „Everyday Culture“: An Undesired Transition? Plenary Paper presented at the Conference of the International Association for Southeast European Anthropology, Sofia, September 14–17, 2000*.
- Růžička, S. (ed.): *Cesta k pramenům, Žďas Žďár nad Sázavou 1996*.
- Zpráva o umístění S85 závodu 11 ve Městě Žďáru. Výroční zpráva o výstavbě*. Spojené strojírnny a slévárny Bohumíra Šmerala n. p. Brno 1. 1. 1950.

²⁷ Obecní kronika, s. 182.

²⁸ 25 let národního podniku Žďárské strojírnny a slévárny.

²⁹ Bylo to v roce 1967, přesně 6329. Zdroj: materiály a.s. Žďas.